

1875-ci il iyul ayının 22-də Azərbaycan dilində nəşrə başlayan, 1877-ci il avqust ayının 18-də son nömrəsinin çapı ilə 25 aylıq fəaliyyətini dayandıran “Əkinçi” qəzeti milli mətbuatımızın özül tarixini yazdı. Bu qəzetin ilk milli mətbu nəşr kimi fəaliyyətə başlaması mədəni tariximizə onun təsisçisi və baş yazarı Moskva Universitetinin məzunu, Bakı gimnaziyasının təbiət müəllimi, 33 yaşlı maarifçi ziyalı Həsən bəy Zərdabının həyat missiyasının ən yaddaqalan hadisəsi kimi daxil oldu.

Həsən bəy xalqımız üçün yeni başlanğıc olan bu işə – qəzet buraxılışına ana dilini öyrədən bir məktəb kimi baxırdı: “Qəzet və ya jurnal oxumaq insanı dünyadan xəbərdar edir, öz dilini öyrədir”. “Əkinçi”nin meydana gəlməsində Həsən bəy Zərdabi ilə yanaşı, XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda intişar tapmağa başlayan maarifçilik mühitinin, onun yaranmasına təkan verən ictimai-siyasi proseslərin oynadığı rolu da qeyd etməyi lazım bilir. Böyük maarifçi, türk-müsəlman xalqlarını əhatə edəcək əlifbanın nəinki ən qızğın təbliğatçısı, yeni əlifba layihəsinin müəllifi Mirzə Fətəli Axundovla başlayan, Azərbaycan ictimai şüurunda özünü hiss etdirən renesans mərhələsinin diqtə etdiyi məqamları unutmamağı vacib sayırıq.

Təhsil sahəsində, xüsusilə imperiya həddlərindəki xalqların təhsilə təşviqi ilə bağlı mərkəzi hakimiyyətin yürütdüyü işıqlı siyasətin nəticəsində məktəblərdə ana dilində tədrisin həyata keçirilməsi işi ləng də olsa gedir, renesansın dayanıqlılığını təmin edirdi. Yeri gəlmişkən, Azərbaycan dilində fəaliyyətə başlayan dünyəvi məktəblərin ilk rüşeymləri ölkəmizdə məhz XIX əsrin 60-cı illərində gözə dəyirdi. Bütün bunlar milli burjuaziyamızın formalaşma mərhələsini yaşayan Azərbaycanın dialektik inkişafında mühüm sayılan amillər idi. Buna görə də cəsarətlə milli mətbuatımızın yaranmasını XIX əsrin ikinci yarısı üçün gözlənilən hadisə adlandırmaq bilərik. Ola bilər ki, o, 1875-ci ilin yayında deyil, bir, iki, hətta beş il tez və yaxud gec baş verəydi, o da tamamilə mümkün idi ki, həmin nəşrin təsisçisi Həsən bəy Zərdabi deyil, başqası da ola bilərdi. Amma reallıq odur ki, bu möhtəşəm hadisənin baş verməsi üçün zəmin yaranmışdı.

“Əkinçi”nin ilk nömrəsindəki baş məqalədə qəzetin təsisçisi və redaktoru Həsən bəy Zərdabının yazdığı məqalədə nəşrin məramnaməsinə diqqət çəkilir, materialların “Daxiliyyə xəbərləri”, “Əkin və ziraət xəbərləri”, “Təzə xəbərlər”,

“Əkinçi”nin milli gerilik və erməni millətçiliyi ilə mübarizəsi

“Elanlar” rubrikası altında gedəcəyi qeyd olunurdu. Qəzetin bir neçə nömrəsinin çapından sonrakı nömrələrində digər rubrikaya ehtiyac yarandı. Bu, “Məktubat” rubrikası idi və bu bölümə verilən yazılarda nəhayətsiz görünən imperiya sərhədləri daxilində, əsasən soydaşlarımız yaşayan məkanlardan istənilən şəxs ictimai rəy üçün əhəmiyyət kəsb edən hadisələrdən və yaxud insanlarımızı tərəqqidən saxlayan məsələlərdən söz açılırdı.

“Əkinçi” qəzetində mövzuların rəngarəngliyinin artması ilə yanaşı, Azərbaycan jurnalistikasında ilkin ənənələr də formalaşırdı. Bu prosesdə dramaturgiyamızın banisi böyük Mirzə Fətəli Axundov, şair Seyid Əzim Şirvani, Səid Ünsizadə, Nəcəf bəy Vəzirov, Qarabağ xanlarının nəslindən olan Əsgər ağa Gorani, Əhsənül Qəvaid və digər “Milləti – islami qəflətdən ayılmaq istəyən”, bunun üçün özündə potensial gören və həmin potensialı cəmiyyətdə etiraf edilən azsaylı ziyalılarımız qoşulmuşdu.

“Əkinçi” meydana qədəm badiğı məqamdan ancaq bir cəbhədə döyüşmürdü. Onun döyüşdüyü insanlar təkcə milləti buxovda saxlamağın elmsizlik, cəhalət olduğunu bilən və bunu aradan qaldıranlarla ölüm-qalım savaşına çıxanlar deyildi. Həmin əsrin 20-ci illərinin sonlarında Rusiya imperiyasının uzağadən planlarına hehsablanan və buna görə də Güney Qafqaza, xüsusilə İrəvan xanlığının ərazilərinə

köçürülən erməni millətindən olan insanlar milli münəqişənin ocaqlarını yaratmaqda idilər. Oxsar proseslərdə olduğu kimi, bunun “tarixi kökləri”nin ideoloji əsasları yaradılırdı və bu işi erməni ziyalıları arasında görmək istəyənlər kifayət qədər tapılırdı.

Belə “millətsevərlərdən” biri, erməni millətindən olan, Moskvada doğulub böyüsə də, Tiflisdə qərarlaşan Qriqori Artsruni idi. Onun təsis etdiyi, özünün redaktorluğu ilə 1873-cü ilin fevral ayından nəşrə

rənirlər? Çox dəhşətli keyfiyyətlər...

Oxsar mövzuda yazılaraq qəzetdə dərc edilən məqalələr təkcə yazı müəlliflərinin, heç o yazıları sifariş verərək redaktə edən, nömrəyə qoyan redaktorun da deyil, ümumilikdə, Çar Rusiyası mərkəzi hakimiyyətinin siyasətini əks etdirirdi. “Əkinçi” və onun redaktoru Həsən bəy Zərdabının “Mşak”ın fəaliyyətindən azından xəbərdar idi və dəfələrlə erməni publisisti kəskin məzəmmət və tənqid etmişdi.

“Əkinçi”nin 8 oktyabr 1876-cı il tarixli nömrəsində azərbaycanlılar barədə xarakterik olmayan rəy formalaşdırmağa çalışan ermənidilli mətbu orqanın paylaşıdığı xəbər olduğu kimi təqdim olunur: “Ermənilərin “Mşak” qəzetinə Axalkalak şəhərindən yazırlar ki, müsəlmanlar oğurluğu zurna-qabal ilə eləyirlər. Bir dəstə adam gəlin aparırıq deyibən gedib gələnı soyur”.

“Əkinçi”nin nömrələrini vərəqlədikcə millətimizə atılan daşları, edilən iftiraları cavablandırın gənc redaktorun qəlbində püskürən etiraz açıq-aydın görünməklə bərabər, onun səbr ilə verdiyi cavablara heyranətməyə bilmirsən. Belə cavabların biri qəzetin 17 fevral 1877-ci il tarixdəki sayında, Həsən bəyin yazdığı məqalədə belə təqdim edilir: “Bizim qəzetin 24-cü nömrəsində qurban bayramının əsl mətləbi barəsində yazılan daxiliyyəni Tiflis şəhərində erməni dilində çap olunan “Mşak” qəzeti erməni dilinə tərcümə elədi, basdırdı. Heç görüldü ki, bizim zamanədə elm oxumuş adam xalqı Məkkəyə getməyə təhrik edə və ittihadı-islam fikrinə düşə və ittihadı-islam heç məqdurdurmu? Xülasə, bu tövr çox danışib axırda deyir: neçə yüz ildir ki, İslam ətrafında olan erməni, gürcü və qeyri tayfaları güc ilə İslam edib və indi siz bu qədər tayfaları ittihadı-islam ilə birləşdirmək istəyirsiniz... Yox, qayta-

rın bizə ki, bizim zamanə elm zamanəsidir və biz elm sahibiyik və elm təhsil etməyə qabiliyyətiniz var. Bizim qardaşlarımızı ki, keçmişdə onları cəbrən İslam eləmisiniz, verin bizə”.

Həsən bəy Zərdabi Arsruni kimi “ziyahıların”, “millətsevərlərin” xalqını hara qədər aparacağını görür və onların bu təşviqinin elmlı kəslər üçün ayıb olduğunu qələmə alır: “Ey cənab Arsruni (zıkr olan qəzetin münşisinin adıdır), əgərçi cənabınız doğru buyursunuz ki, zamanəmiz elm zamanəsidir və bu halda ermənilər bizdən artıq elm təhsil etməyə rağibdirlər, amma neçə yüz ildir ki, biz ermənilər ilə qonşuluq edirik, indi cənabınıza eyb deyilmi ki, bizim aramızda ədavət salırsınız?!”

Zərdabının 18 avqust 1877-ci il tarixli nömrəsində “Təzə xəbərlər” rubrikasında dərc etdirdiyi replikada bunu görmək mümkündür: “Mşak” qəzetinə Badkubadan yazırlar ki, bizim şəhərin erməniləri Üçkilsədə olan erməni patriarxına ərizə göndəriblər ki, cənab patriarx Rusiyada sakin olan ermənilərin adından padişahi-imperatori-əzəmdən təvəqqe eləsin ki, Osmanlı dövlətinə təbə olan ermənilərin onlara olan zülmədən xilas etməkdən ötrü slavyan tayfasına alınan ixtiyarları onlar üçün də alsın və barədə “Mşak” qəzetindən iltimas ediblər ki, bu ərizəni çap edib, ermənilərə məlum eləsin ki, qeyri şəhərlərdə olan ermənilər də cənab patriarxa belə ərizə göndərsinlər”.

“Əkinçi” və onun yaradıcı heyəti, başda qəzetin redaktoru Həsən bəy Zərdabi olmaqla istər qəzetin nəşr olunduğu dövrlərdə, istərsə də qəzet maliyyə sıxıntısı səbəbindən çapını dayandırdığı zamanlardan sonrakı zamanlarda öz missiyalarını – Xalq və Vətənə xidmət etmək borcunu ömürlərinin sonuna qədər ləyaqətlə davam etdirdilər. Onlar atdıqları addımların dəyərinin illər keçəndən sonra veriləcəyinə o qədər əmin idilər bu əminliyə bütün zamanların oxucusunun heyranlənmsi belə, heyranəmiz görünür.

Onlar keçdikləri yolu belə xarakterizə edir və gələcək nəsillərin qarşısında əbədi öhdəliyi səsləndirirdilər: “Ey qardaşlar, rəva deyil ki, birçə qəzetimiz var ki, “Əkinçi” olsun, sizə “Əlif Leyla” dərsi desin. Bu halda müsəlman milləti tufana düşmüş təkidir ki, hər ləpə onların bir hissesinin aparıb qorq edir... Qardaşlarınızın qorq olmağına baxa-baxa inək irəlindən yediyi xəbəyi köşyənən kimi Rüstəm Zəlin nağılını oxuyub keçmişdə olanların qüvvətilə fəxr edək və öz qorq olmağımıza əlac etməyək”.

Mahirə HÜSEYNOVA,
ADPU-nun prorektoru,
Qərbi Azərbaycan İcması İdarə
Heyətinin üzvü, professor